

چرایی گرایش مردم به مدعیان دروغین (مهدویت) و راهکارهای رویارویی با آن

علی اکبر عبدالاحدی مقدم* سید مرتضی میرتبار**

چکیده

پدیده مدعیان دروغین، نه مخصوص دین اسلام و تشیع، و نه مخصوص بحث‌های مهدویت است، بلکه پدیده فراگیری است که در دین‌ها و مذاهب‌های دیگر نیز وجود دارد. میان جامعه‌های اسلامی و شیعی، افرادی در طول تاریخ پیدا شده‌اند که گاهی ادعای نبوت، نیابت یا امام زمان بودن کرده‌اند. مدعیان دروغین با ادعای خویش، هم با اعتقاد مردم بازی می‌کنند و هم از پیروان خود، به لحاظ مالی و اخلاقی بهره‌کشی می‌کنند. عامل‌هایی همچون: نجات‌باوری مهدوی، جهل، برداشت‌های سطحی از آموزه‌های دینی، رجوع به روایت‌های ضعیف، نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی، رواج باورهای خرافی و غلط و... از عامل‌های گسترش مدعیان دروغین است. با توجه به اینکه نبود کنترل و رویارویی با مدعیان دروغین می‌تواند مذهب و فرهنگ اسلامی را به خطر بیندازد، لازم است تا با شناسایی شاخص‌های مدعیان دروغین و بسترهای شکل‌گیری ایشان، راهبردهایی برای رویارویی با گسترش اندیشه‌های انحرافی ایشان در جامعه اسلامی تدوین و اجرا شود. این پژوهش با رویکرد کیفی، افزون بر مطالعه منبع‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۱ تن از استادان و کارشناسان حوزه مهدویت را ترتیب داده و به شیوه «تحلیل مضمون»، ضمن بررسی شاخص‌های مدعیان دروغین و بسترها و زمینه‌های گرایش مردم به مدعیان دروغین مهدویت، راهکارهایی همچون: تأسیس کلینیک فرقه‌درمانی، گسترش فرهنگ مهدوی در ساختار، گسترش اندیشه انتقادی در نظام تربیتی و حاکم شدن گفتمان عقلانی به جای گفتمان احساسی در تبلیغات دینی و متون آموزشی را ارائه کرده است.

واژگان کلیدی: مهدویت، مدعیان دروغین، شاخص‌ها، بسترها، نهاد‌های تبلیغی، راهبردها.

*. دکترای فلسفه دین از دانشگاه پیام‌نور تهران، پژوهشگر مرکز پژوهشی مبنا (abdolahadi@gmail.com)

** دکترای ادیان تطبیقی از دانشگاه ادیان و مذاهب، پژوهشگر مرکز پژوهشی مبنا.

۱. بیان مسئله

از جمله معضل‌هایی که جامعه‌های دینی، به ویژه دین‌های توحیدی، با آن روبه‌رو است، ظهور مدعیان دروغینی است که با منحرف ساختن برخی از دین‌داران و حق‌جویان، پیامدهای گوناگونی را برای آن جامعه دینی به بار می‌آورند. تاریخچه فعالیت این مدعیان در اسلام به دهه‌های نخست اسلامی بازمی‌گردد و همواره بزرگان مذهب‌های اسلامی، به ویژه امامان معصوم، در برابر این جریان‌ها موضع گرفته، به رویارویی با آنان می‌پرداختند؛ اما باید دانست که با پیشرفت فناوری و صنعت، و نیاز بیشتر بشر به معنویت‌گرایی و کشف حقیقت‌های هستی‌شناسی، نگرش‌های دروغین به صورت فزاینده گسترش یافته که این مسئله، شناخت و بازشناخت این اندیشه‌ها را ضروری می‌سازد. در حقیقت، با وجود ضرورت شناخت آفت‌های نظری و عملی و آسیب‌های عینی و ذهنی پدیده مدعیان دروغین در دوره‌های گوناگون، شناخت و تحلیل ریشه‌ها و بسترهای پیدایش و گسترش این مدعیان در دوران کنونی، ضرورتی عقلانی به شمار می‌رود؛ زیرا با از میان رفتن علت‌ها، زمینه از میان رفتن معلول‌ها نیز فراهم می‌شود که می‌توان از این راهکار، به مثابه بهترین روش رویارویی با این ادعاها، بهره برد.

نکته اساسی و مهم در بررسی و تحلیل پدیده مدعیان دروغین، توجه به سه نکته است: نخست، پذیرش این نوع اندیشه‌ها در جامعه مذهبی ایران است؛ در حقیقت، پیشینه تاریخی ایران نشان می‌دهد که اندیشه‌های انحرافی با ترویج مدعیان دروغین، در هر دوره‌ای، در میان افراد جامعه ایران وجود داشته که لازم است برای این روحیه و نگرش ملی ایرانیان، فکری کرد. دوم اینکه، وجود مدعیان دروغین در جامعه‌های اسلامی، اصالت و رسوخ آن اندیشه ادعا شده در اندیشه مسلمانان آن جامعه را نشان می‌دهد؛ بنابراین می‌توان از ظرفیت‌های تبلیغی در راستای ترویج اندیشه‌های درست و دور ساختن آن‌ها از

انحراف‌های اعتقادی استفاده کرد، و سوم اینکه، تنوع‌ها و گونه‌های مدعیان دروغین به اندازه‌ای است که بازشناخت و رویارویی با هر کدام از آن‌ها به صورت جداگانه، کاری نشدنی است؛ بنابراین، شناخت ریشه‌ها و بسترها، و بالا بردن آگاهی جامعه دینی از این انحراف‌ها، می‌تواند بهترین راهبرد رویارویی با آن‌ها باشد.

نبود کنترل و رویارویی با مدعیان دروغین می‌تواند امنیت، مذهب و فرهنگ اسلامی را به خطر بیندازد. در واقع، با توسعه گستره اندیشه‌های انحرافی در جامعه، افزون بر ایجاد فرقه‌سازی، ترویج اباحه‌گری و کاهش انسجام ملی و مذهبی در جامعه، قدرت‌یابی و محبوبیت افراد بی‌صلاحیت و ترویج اندیشه‌های مرید و مرادی در میان تک‌تک مردم، نزاع‌ها و کشمکش‌های سیاسی، قبیله‌ای، عقیدتی و فکری، تضعیف مرجعیت و خراب کردن جایگاه روحانیت در جامعه را شاهد خواهیم بود.

این مسئله، زمینه‌های ترویج بی‌اعتقادی به اصل دین، اختلاف‌های قومی - مذهبی و خطر شورش‌ها و ناامنی داخلی را فراهم می‌سازد. بی‌تردید، مذهب‌ها و مسلک‌های انحرافی، در مرداب می‌رویند؛ وقتی که مردمانی به سبب فقر فرهنگی، دور افتادن از آیین ناب، فقر اقتصادی و برق‌تازانه‌های استبداد، از پویایی‌های بازایستند و زمین‌گیر شوند، به تدریج به مرداب تبدیل می‌شوند و در این مرداب است که گیاهان تلخ، سمی و کشنده می‌روید (عرفان، ۱۳۸۸: ۱۶۵-۱۷۰).

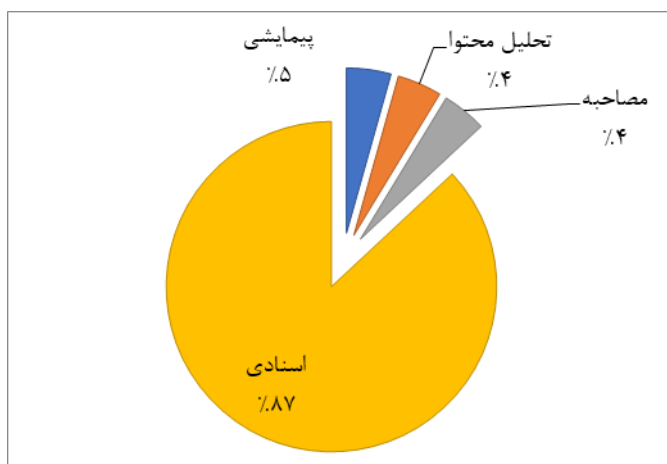
رشد این جریان خطرناک، ناشی از عامل‌های متعددی است که شاید مهم‌ترین آن‌ها، ناتوانی فکری و علمی مردم به سبب کمبود آموزش‌ها و ضعف روش‌های تبلیغی، نادرست عمل کردن ساختار آموزشی و تبلیغی در کشور، نادرست بودن عملکرد روحانیان مبلغ و عوام‌زدگی و ذوقی عمل کردن برخی از آن‌ها، رواج اندیشه نجات‌باوری و نجات‌طلبی افراطی در جامعه، ترویج اندیشه‌های انحرافی همچون انجمن حجتیه، منفعل بودن نخبگان در برابر

مدعیان دروغین و... است.

شناسایی چرایی و چگونگی پیدایش و رشد مدعیان و همچنین کنترل آن‌ها، به کشف و پاسخ‌گویی به علت‌های بروز این روند خواهد انجامید؛ علت‌هایی که در سه دسته عامل‌های زمینه‌ساز (محرک)، عامل‌های تسهیل‌کننده و عامل‌های شتاب‌زا (کاتالیزور) قابل تقسیم است که شناخت آن‌ها و دستیابی به راهکار زدودن این علت‌ها، ما را به چرایی و چگونگی رویارویی با این معضل فرهنگی - دینی رهنمون می‌سازد؛ اما نکته دارای اهمیت در چگونگی رویارویی با این مدعیان، ترسیم روشی نوین و جامع، و بهره‌گیری از روشمندسازی مطالعه‌ها درباره مدعیان دروغین، است که تاکنون کمتر مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران قرار گرفته است؛ از این رو، در این مقاله، با شیوه‌ای ترکیبی و با بهره‌مندی از دیدگاه نخبگانی و با استفاده از مطالعه‌ها و پژوهش‌های صورت‌گرفته، ضمن تحلیل علت‌ها و ریشه‌های گرایش به مدعیان دروغین، تلاش می‌شود راهکارهایی برای رویارویی با گسترش مدعیان دروغین و گرایش به آن‌ها به دست آید.

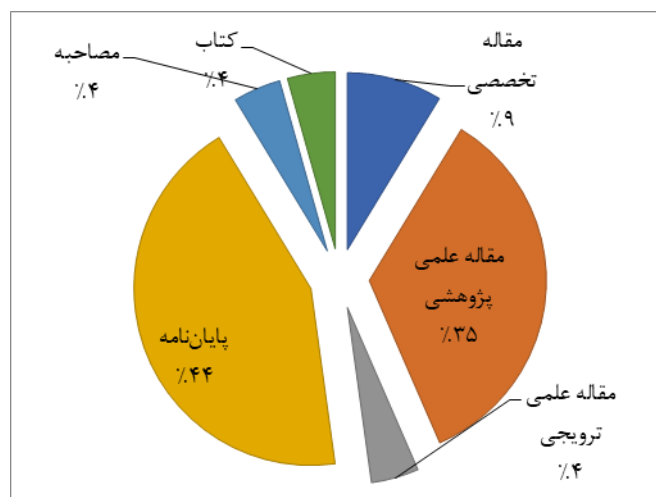
۲. پیشینه پژوهش

بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها، بیشتر بر علت‌ها و عامل‌های پیدایش مدعیان دروغین تمرکز دارد و کمتر به راهبردها و راهکارهای رویارویی با شکل‌گیری مدعیان دروغین توجه داشته است؛ از سوی دیگر، بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها با روش اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده و بیشتر پژوهشگران به بررسی میدانی مسئله پرداخته‌اند و همین حالت سبب شده تا مطالعه‌های گذشته، از بُعدهای پیدا و پنهان جدید مسئله دور باشد. هرچند پژوهش حاضر نیز میدانی نیست، اما تلاش شده که با مصاحبه با نخبگانی که به صورت میدانی به مطالعه علت‌ها و عامل‌های گرایش به مدعیان دروغین پرداخته‌اند، این کاستی جبران شود.

شکل ۱ - واحدهای پژوهشی بر اساس روش پژوهش

از میان پژوهش‌های انجام‌شده، ۴۴ درصد پایان‌نامه و ۳۵ درصد مقاله علمی - پژوهشی است. میزان استفاده از قالب‌های پژوهشی، در نمودار ذیل مشخص است:

شکل ۲ - واحدهای پژوهشی بر اساس قالب پژوهشی

در این بخش، اجمالی از محتوای مهم‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون موضوع ارائه خواهد شد. برطبق پژوهشی با عنوان «اندیشه مهدویت و آسیب‌ها» (جعفری، ۱۳۸۴) که با هدف شناخت علت‌ها و عامل‌های مؤثر بر پیدایی و تقویت مهدویت نگاشته شده، مهم‌ترین علت‌های تأثیرگذار از این قرار است: برداشت‌های انحرافی از مسئله انتظار فرج، کوتاه‌فکری، نداشتن بصیرت دینی، انحراف‌های اخلاقی و سیاسی و...، ورود افراد غیرمتخصص، نداشتن واکنش مناسب در برابر افراد دروغین، توهم زندگی، و شخصیت مسئله‌دار.

در پژوهش دیگری با عنوان «بازترسیم معیارهای نقد شیوه تأویل‌گرایی مدعیان مهدویت» (رحیم‌زاده و فلاح، ۱۳۹۶)، پس از مروری بر فرقه‌های دروغین مهدویت، به بررسی سازوکارهای انحراف پرداخته شده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: تبدیل معنای مهدویت به چندمهدی‌باوری، انفعال‌گرایی، تأکید بر مبارزه غیرفیزیکی و فرهنگ‌گرایی تام، درجه‌درجه دیدن ظهور و مبارزه، تعیین مصداق‌های دروغین برای گزاره‌های دینی (مانند تعیین مصداق برای برخی از نشانگان ظهور، همچون: دجال، سفیانی و یمانی)، تأویل به شیوه اضافه کردن قیدهای توضیحی، تأویل به شیوه ارائه شأن نزول یا جهت صدور و...

همچنین در پژوهشی با عنوان «بازخوانی عوامل پیدایش مدعیان دروغین مهدویت و گرایش مردم به آنان» (عرفان، ۱۳۸۸)، در سه محور عامل‌های زمینه‌ساز، تسهیل‌کننده و شتاب‌زا موردبررسی قرار گرفته است؛ برخی از عامل‌های زمینه‌ساز عبارت است از: ظلم و آزارهای استبداد، زمینه روانی و اجتماعی ناشی از بی‌عدالتی‌ها، جهل و نادانی مردم، فقر و نابسامانی اقتصادی، استعمار، قاجار، انحطاط نظام سیاسی، فساد بسیار بالای حکومت و نخبگان سیاسی، رقابت استعمار برای به دست آوردن منفعت‌های ملی و...؛ همچنین برخی از عامل‌های تسهیل‌کننده، از این قرار است: شخصیت‌های متزلزل و بی‌مسئول، غفلت خواص، نبود افشاگری در مورد جریان انحرافی در بدو پیدایش، محدودیت ایجاد نکردن، جعل حدیث، برداشت‌های نادرست از

روایت‌ها؛ در پایان، عامل‌های شتاب‌زانه عبارت است از: تجربه ناکامی رهبران جنبش‌های انحرافی، گره زدن احساس محرومیت به اندیشه‌های منجی‌گرایان دروغین، پیش‌داوری‌های ذهنی یا تصوراتی قالبی جامعه، عوام‌فریبی به همراه هیجان احساس به جای برهان، زهدفروشی و...^۱

برطبق پژوهش دیگری با عنوان «بازخوانی عامل‌های پیدایش و انحطاط انشعابات انحرافی شیعه در غیبت صغرا» (نقی‌پور و سلیمیان، ۱۳۹۲)، با رویکردی تاریخی، در شناخت زمینه‌ها و بستریهای ایجادکننده انشعاب‌های انحرافی شیعه تلاش شده است. در این پژوهش، مهم‌ترین عامل‌های طرح‌شده، عبارت است از: حیرت از غیبت، دور شدن برخی از شیعیان از حقیقت و راه امامت، نجات‌طلبی افراطی، نابسامانی‌های معیشتی، پیدایش جو سرکوب، فساد حکومت، اختلاف‌های طبقاتی، کج‌فهمی و برداشت‌های نادرست از روایت‌ها درباره حضرت مهدی^۴، ایجاد شبهه و انگیزه‌های سیاسی و اقتصادی، و پشتیبانی حکومت‌های فاسد.

همچنین در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل استنادات روایی جریان‌های انحرافی بر مذمت فقها» (شهبازیان و حسناتی، ۱۳۹۶)، ضمن بررسی جریان‌های انحرافی، به تبیین و نقد دیدگاه‌های آن‌ها بر مبنای منبع‌های معتبر پرداخته شده است. جهل، ارائه مطالب سست، تسلط نداشتن برخی از کارگزاران به مبانی دینی، ساده‌انگاری تبلیغ، استعمار و برداشت‌های نادرست و انحرافی از نشانگان ظهور، مهم‌ترین عامل‌های مسئله مطرح‌شده در پژوهش است. رایج‌ترین برداشت‌های نادرست و انحرافی از نشانگان ظهور، عبارت است از: استفاده از مطلب‌های جعلی و نامعتبر در باب ظهور، جایگاه فقیهان، خود و دیگری، هدف و آرمان دینی، مانند جعل سخنان ابن‌عربی به نام امام صادق^{علیه‌السلام}، و نیز، تحلیل اشتباه از برخی روایت‌ها، به صورت بهره‌گیری از عنوان

---

۱. هرچند در این پژوهش، عامل‌های گرایش مردم به مدعیان دروغین آمده، اما در پژوهش پیش‌رو به راهکارها پرداخته است.

عام بر برداشت خاص (القای مفهوم کلی بر مصداق خودخواسته) و سرایت معنای حداقلی در همه مصداق‌ها (عمومیت بخشی معنای مصداقی بر کلیت آن‌ها).

مطابق با پژوهشی با عنوان «ترفندهای روان‌شناختی مدعیان دروغین مهدویت در ایران معاصر» (صفری فروشانی و کامیاب، ۱۳۹۵)، افزایش نابسامانی‌های روحی و روانی در جامعه، نبود پناهگاهی برای درمانده‌ها و ناکام‌ها، کمبود فرصت آسودن مشروع در راستای نیازهای روانی افراد و گسترش بی‌هویتی، بارزترین علت‌ها و عامل‌های ایجادکننده مسئله طرح‌شده است. سازوکار جذب و همراه‌سازی مخاطبان از سوی چنین مدعیانی، عبارت است از: اعتمادسازی کاذب با ابزار نسبت دادن‌های دروغین، طرح مرحله به مرحله ادعا، القای ماهیت ماورایی و خاص برای خود (غیب‌گویی، شاگردی نزد معصومان و ارتباط با همه عالم ملکوت)، استفاده بد از انگیزه پیشرفت معنوی افراد و مهندسی این انگیزه‌ها و انحراف آن‌ها به سمت مدعیان دروغین، شخصیت‌سازی کاذب برای خود مدعی از راه تبلیغات رسانه‌ای، چاپ رساله، تأسیس مکان‌ها و کانال‌های ارتباطی با مردم، ضبط و تکثیر سخنرانی‌ها به صورت رایگان، تهیه و چاپ محتوا (در قالب کتاب، جزوه، بروشور، کاتالوگ‌های جذاب)، راه‌اندازی سایت و تبلیغ در فضای مجازی، و در نهایت، مغزشویی یا بازسازی ذهنی، مظلوم‌نمایی و دادن شخصیت کاذب به مریدان خود (نسبت دادن لقب‌های دروغین).

برخی از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری نیز در این مورد نگاشته شده که مورد بررسی قرار گرفت؛ همچون: بررسی پدیده روبه‌رشد انتظار و ظهور منجی (مهدویت) در عصر ایلخانان (جعفرزاده، ۱۳۹۵)، زمینه‌یابی پایگاه انگیزشی مدعیان رهبری شیعه در دوران غیبت صغری (محمدی، ۱۳۹۳) و تأثیر گفتمان مهدویت در تحول‌های سیاسی مغرب اسلامی تا پایان دولت موحدین (علیزاده جورکویه، ۱۳۹۴) که از آن‌ها نیز بهره‌برداری شد.

چرایی گرایش مردم به مدعیان دروغین (مهدویت) و راهکارهای رویارویی با آن ■ ۱۰۳

در پژوهش حاضر، بر خلاف غالب پژوهش‌های پیشین، از مصاحبه و روش تحلیل مضمون استفاده شده و بیشتر، بر دستیابی به راهبردها و راهکارهایی پیشنهادی برای رویارویی با گسترش فعالیت مدعیان دروغین، تمرکز بوده است.

۳. مفهوم‌شناسی

در این بخش از نوشتار، تعریف‌ها و برخی از شاخص‌های شناسایی مدعیان دروغین و همچنین تنوع آن‌ها بیان می‌شود.

۳.۱. مدعیان دروغین

در واژه‌نامه فارسی، این ترکیب، به معنای دعوی کردن، مطالبه کردن، مزیتی برای خود قائل بودن (معین، ۱۳۸۶: ۱۱۰) و گفتن سخنی که هنوز درستی یا نادرستی آن اثبات نشده (عمید، ۱۳۸۹: ۸۷) آمده است. منظور از این واژه در حوزه ادیان، کسانی است که شریعت یا هدایت مردم را ادعا دارند که پیامبران و اولیای الهی از این قسم به شمار می‌روند. در گستره این مدعیان کاریزماتیک (دارای شخصیت جذاب) دینی، اشخاصی از پاک‌دلی و حسن باطن، کم‌آگاهی و توان علمی اندک مردم بهره‌کشی کرده، خود را مدعی امام، سفارت، نیابت، نبوت و... نشان می‌دهند و از این راه، افرادی را گرد خود جمع کرده، به بهره‌کشی مالی از آنان، و نیز به کارهای واهی دیگر می‌پردازند؛ اینان کسانی هستند که در این پژوهش، از آنان با عنوان مدعیان دروغین نام برده می‌شود. با گسترش عملکرد مدعی دروغین و تشکیل سازمان برای خود، در عرصه دین‌پژوهی و ادبیات دینی مغرب زمین، اگر مدعی بتواند گروهی مذهبی را برای خود سامان دهد، از آن به «Cult» یا «New Religious Movements»، یعنی فرقه یا جنبش‌های نوپدید دینی / جنبش‌های دینی جدید، نام برده می‌شود (کافی، ۱۴۲۹: ۳۹) که می‌تواند کم‌کم خطرهای زیادی را برای جامعه در بُعدهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی ایجاد کند؛ همان‌طور که در دوره پایانی حکومت پهلوی، رسوخ جنبش بهائیت به بدنه سیاسی کشور و انجام بسیاری از

فعالیت‌های ناصواب از آنان را شاهد بودیم. در میان مدعیان دروغین در جامعه شیعی، بیشترین ادعاها، در گستره مهدویت رخ می‌دهد. منظور از مدعیان مهدویت دروغین یا همان مهتدین، کسانی هستند که با ادعای مهدی موعود بودن یا نیابت و سفارت ویژه داشتن از سوی آن حضرت، عده‌ای را فریب داده، گرد خویش جمع کرده‌اند (همان: ۸۵).

۳،۲. گونه‌شناسی مدعیان دروغین در گذشته و معاصر

نشناختن آموزه‌های اسلامی، به ویژه مهدویت، از زاویه‌های گوناگونی مانند کلام، تصوف و سنت‌گرایی، و حتی الحاق مفهومی‌هایی همچون: اصلاح‌گری، ظلم‌ستیزی، منجی‌گرایی و اسلام‌خواهی به آن، باعث شده که نه تنها مفهوم گسترده‌ای از منجیان دینی، به ویژه مهدویت، با خاستگاه‌های متعدد و متنوع کلامی، حدیثی، اجتماعی، سیاسی و عرفانی به وجود آید، بلکه در حوزه مصداق‌ها نیز بسیاری از رهبران و مؤسسان حرکت‌ها و نهضت‌های اصلاحات دینی، مذهبی، اعتقادی و حتی سیاسی - اجتماعی نیز در زمره این مدعیان دانسته شود (صفری و قرائتی، ۱۳۹۴: ۱۱۶).

۳،۳. تنوع مدعیان دروغین در عصر امامان:

بسیاری از پژوهشگران، به نزدیکی جریان ادعاهای دروغین عصر امامان: با عصر حاضر اعتقاد دارند و فعالیت آن‌ها در هر دو عصر را مشترک می‌پندارند. با توجه به گونه‌های مدعیان دروغین در دو عصر، می‌توان اشتراک و افتراق‌های این دو دوره را به دست آورد؛ هرچند که شناخت دوران صدر اسلام می‌تواند به رویارویی با جریان‌های انحرافی کمک شایانی کند. در جدول ذیل، به صورت دقیق، به آن پرداخته شده است (انبیایی، ۱۳۹۳: ۲۲۰ - ۲۲۸):

<p>- ادعای بابت امام معصوم؛ - ادعای امامت؛ - ادعای نبوت؛ - ادعای گفت‌وگو با خدا؛ - ادعای الوهیت.</p>	<p>ادعاهای دروغین</p>		<p>تنوع مدعیان دروغین در عصر امامان:</p>
<p>- الوهیت امامان معصوم؛ - نبوت امامان معصوم؛ - برتری دادن امام علی <small>علیه السلام</small> بر پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>.</p>	<p>غلو</p>	<p>انحراف‌های اعتقادی</p>	
	<p>حلول و تناسخ</p>		
<p>- اباحی‌گری؛ - تحریف و جعل روایت؛ - تأویل حدیث؛ - اهانت به معصومان و اصحاب ایشان.</p>	<p>انحراف‌های عملی</p>		

۳/۴. گونه‌شناسی مدعیان دروغین در عصر حاضر

در دوران معاصر، کمی ادعاها پروبال گرفته و حالت‌های گوناگونی به خود دیده است. ادعای پیامبری و نبوت، ادعای مهدویت، ادعای داشتن شعور کیهانی، ادعای داشتن علوم باطنی و انرژی همه عالم هستی، ادعای ارتباط با همه عالم غیب و ملکوت، ادعای مشاهده امامان معصوم یا داشتن ارتباط با ایشان، و نیز ادعای داشتن همزاد، جن، عقل کل و علم لدنی، بخشی از ادعاهایی است که در جهان معاصر یافت می‌شود؛ هرچند که عمده این ادعاها به شکل‌های دیگر در عصر حضور امام زمان ۷ نیز وجود داشته است. در جدول ذیل، به گونه‌شناسی مدعیان دروغین با تأکید بر آموزه مهدویت پرداخته شده است (کافی، ۱۴۲۹: ۱۱۶ - ۱۱۸؛ عرفان، ۱۳۹۲: ۴۳ - ۵۶):

<ul style="list-style-type: none"> - ادعای مهدویت؛ - ادعای امامت بعدی؛ - ادعای نبوت؛ - ادعای الوهیت. 	<p>تنوع‌ها به لحاظ نوع ادعا</p>
<ul style="list-style-type: none"> - شیعه؛ - سنی. 	<p>انواع مدعیان به لحاظ مذهب مدعیان</p>
<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد فرقه انحرافی؛ - تشکیل حکومت؛ - جنبش مسلحانه؛ - محدود و کم‌اثر. 	<p>انواع مدعیان به لحاظ سرانجام ادعا</p>
<ul style="list-style-type: none"> - عقل‌گریزی؛ - خرافه‌پردازی؛ - عوام‌زدگی؛ - خودمحوری و شخصیت‌محوری؛ - عالم‌گریزی و ذوق‌گرایی؛ - به‌کارگیری نصوص متشابه؛ - تعصب و فرقه‌گرایی؛ - درشت‌گویی و غلو؛ - ادعاهای متناقض و رنگارنگ؛ - پیروی از خواسته‌های نفسانی؛ - بهره‌کشی از وضعیت سیاسی و اجتماعی؛ - تناقض ادعا و عمل؛ - کم‌سوادی؛ - زهد‌نمایی؛ - شریعت‌گریزی. 	<p>ویژگی‌های رفتاری - اعتقادی مدعیان</p>

در حال حاضر، خطر قرار گرفتن در دام مدعیان دروغین، با وجود ابزارهای ارتباطی گوناگون، تهاجم فرهنگی، سکولاریزه شدن جامعه‌های بشری، احساس کمبود معنویت و...، بیشتر از گذشته است. با این وضعیت، گروه‌های مذهبی، به دلیل علقه‌های اعتقادی، بیشتر در معرض خطر قرار دارند. امروزه مخالفان مذهب و اندیشه‌های اصیل اسلامی، نتیجه‌بخش نبودن بهره‌گیری از زور و

چرایی گرایش مردم به مدعیان دروغین (مهدویت) و راهکارهای رویارویی با آن ■ ۱۰۷

ابزارهای سخت و خشن را در تغییر نگرش‌های اصیل جامعه درک کرده‌اند؛ از این رو، به بهره‌گیری از روش‌های نرم و خزننده، و نفوذ از روزنه ایجاد شبهه در اعتقادات، و گسترش اندیشه‌های انحرافی در پوشش دینی و مذهبی، روی آورده‌اند (صفری فروشانی و عرفان، ۱۳۹۳: ۸۹ - ۱۰۳).

۴. روش پژوهش

هدف اصلی این پژوهش، دست یافتن به چرایی گرایش مردم به مدعیان دروغین، و راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین مهدویت است. برای دست یافتن به این هدف، از رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. روش تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، تنها برای یک روش کیفی خاص نیست، بلکه فرایندی است که می‌تواند در بیشتر روش‌های کیفی به کار رود. به طور کلی، تحلیل مضمون، روشی است برای دیدن متن، برداشت و درک مناسب از اطلاعات به ظاهر نامرتبط، تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان یا فرهنگ، و تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی. بر این اساس، به یازده متخصص، آقایان: علی اکبر حصاری، عزالدین رضانژاد، مه‌راب صادق‌نیا، خدامراد سلیمیان، حجت حیدری چراتی، محمد شهبازیان، محمدرضا نصوری، جواد اسحاقیان، حمیدرضا مظاهری، سیدمحمد میرتبار و محمد مهدی لطفی، مراجعه شد.

همسو با روش تحلیل مضمون برای تحلیل و دستیابی به نتیجه، از کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی استفاده شد. در کدگذاری باز، به هریک از محتواهای ارائه شده از سوی مصاحبه‌شونده در رابطه با پرسش‌های پژوهش، مفهوم یا کدی زده شد. در کدگذاری باز سطح دوم، با تعیین و مرتب

کردن مفهوم‌های کدهای مشابه و مشترک در قالب یک مقوله واحد، مفهوم‌های به‌دست‌آمده، به مقوله‌هایی کلی‌تر کاهش پیدا کردند. پس از کدگذاری باز، به کدگذاری محوری نوبت می‌رسد؛ در این مرحله، مرتبط کردن گروه به زیرگروه‌هایشان و ارتباط‌دهی مقوله‌ها حول محوری مشخص، در دستور کار قرار می‌گیرد. در نهایت، کدگذاری گزینشی، با هدف انتخاب نظام‌مند مقوله اصلی، ارتباط دادن همه مقوله‌ها و پر کردن خلأهای احتمالی، در دستور کار قرار می‌گیرد. در این مرحله، همه مقوله‌ها به مثابه شبکه، حول مقوله هسته‌ای، طراحی، و ارتباطشان با همدیگر مشخص می‌شود.

برای یافتن پاسخ پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی بر اساس مصاحبه‌های نیم‌ساختاریافته تنظیم شده، از استادان و نخبگان در قالب مصاحبه پرسیده شد که عبارت است از: «مدعیان دروغین حوزه مهدویت چه شاخصه‌هایی دارند؟» و «بسترها و زمینه‌های گرایش مردم به ادعاهای دروغین چیست؟»

۵. یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که اشاره شد، مهم‌ترین ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، تنظیم پرسش‌های اولیه حول هدف‌های پژوهشی در قالب مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته بود که به فراخور نیازهای پژوهشی، به مرور مورد جرح و تعدیل نیز قرار گرفت. در مصاحبه‌های انجام‌شده تلاش شد تا با طرح پرسش‌های مرتبط با جنبه‌ها و بُعدهای موضوع، امکان گفتگو حول موضوع و حاشیه‌های آن میسر شود. برای استفاده حداکثری از مصاحبه‌ها، نخست، مهم‌ترین عامل‌هایی که سبب بروز آسیب در اندیشه مهدویت شده و زمینه‌های گرایش مردم به مدعیان دروغین را فراهم کرده، از میان پژوهش‌های پیشین استخراج شد و برای به دست آوردن دیدگاه نخبگان، به ۵۰ نفر از استادان حوزوی و دانشگاهی کشور - که در موضوع آسیب‌شناسی مدعیان دروغین صاحب نظر هستند - ارائه شد تا امتیازهای خود را در مورد هر عامل مشخص کنند.

۵.۱. علت اصلی

همان‌گونه که در بالا اشاره شد، از میان پژوهش‌های انجام‌شده، حدود ۱۵ عامل پرتکرار، انتخاب، و به حدود ۵۰ نفر از استادان حوزوی و دانشگاهی فرستاده شد تا به آن‌ها امتیاز بدهند. بر اساس امتیازهای استادان به این عامل‌ها، علت اصلی گرایش مردم به مدعیان دروغین شناسایی شد. در جدول ذیل، مهم‌ترین عامل‌ها و امتیازهای داده‌شده به آن‌ها ارائه شده است:

رتیف	دلیل	امتیاز
	ناتوانی فکری و علمی مردم به علت کمبودهای آموزشی و تبلیغی	۷. ۷۷
	شیوه تبلیغ و فرهنگ‌سازی نادرست سیستم آموزشی - تبلیغی کشور	۷. ۴۹
	عوام‌زدگی برخی از روحانیان و بیان مطالب عامه‌پسند و ذوقی به جای بالا بردن سطح علمی و استدلالی مخاطبان	۷. ۳۸
	استفاده برخی از مبلغان و مدعیان دروغین از حدیث‌های جعلی، و برداشت‌های نادرست آن‌ها از روایت‌ها	۶. ۸۷
	توجه بیش از اندازه به جنبه عاطفی مهدویت، مانند ارتباط با امام زمان و ترویج داستان‌هایی درباره آن حضرت	۶. ۸۵
	منفعل بودن نخبگان و خواص جامعه در برابر مدعیان دروغین	۶. ۸۱

با توجه به جدول نظرسنجی و متغیرهایی که استادان بزرگوار به آن پاسخ دادند، علت اصلی گرایش مردم به مدعیان دروغین، «ناتوانی فکری و علمی مردم به علت کمبودهای آموزشی و تبلیغی» تشخیص داده شد؛ بنابراین یک پرسش دیگر مطرح می‌شود که وظیفه‌های نهادهای تبلیغی برای زدودن این ناتوانی فکری و علمی مردم چیست؟ این پرسش، به پرسش‌های مصاحبه افزوده شد و در نهایت، راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین استخراج شد.

۵.۲. راهنمای مصاحبه

با توجه به علت اصلی و برای شناسایی دیگر متغیرهای مؤثر بر گرایش مردم

به مدعیان دروغین، پرسش‌های ذیل برای مصاحبه تنظیم شد:

کدگذاری	پرسش
پرسش ۱	مدعیان دروغین حوزه مهدویت چه شاخصه‌هایی دارند؟
پرسش ۲	بسترها و زمینه‌های گرایش مردم به ادعاهای دروغین چیست؟
پرسش ۳	وظیفه‌های نهادهای تبلیغی برای زدودن ناتوانی فکری و علمی مردم چیست؟
پرسش ۴	راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین مهدویت چیست؟

پرسش‌های بالا در مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته از استادان و کارشناسان حوزه مهدویت پرسیده شد که فهرست نام استادان و کد آن‌ها برای تحلیل مصاحبه‌ها، در جدول ذیل آمده است:

نام و نام خانوادگی	تخصص و مسئولیت	کد مصاحبه
علی اکبر حساری	معاون پژوهش حوزه‌های علمیه خواهران	۱
عزالدین رضائزاد	رئیس پژوهشکده علوم اسلامی جامعه المصطفی العالمیه	۲
مهرداد صادقی نیا	پژوهشگر حوزه دین‌شناسی و عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب	۳
خدامراد سلیمیان	کارشناس مهدویت و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی	۴
حجت حیدری چراتی	مدرس و پژوهشگر مرکز تخصصی مهدویت حوزه علمیه قم	۵
محمد شهبازیان	پژوهشگر و مدرس مرکز تخصصی مهدویت حوزه علمیه قم	۶
محمدرضا نصوری	معاون تبلیغ و ارتباطات مرکز تخصصی مهدویت حوزه علمیه قم	۷
جواد اسحاقیان درچه	استادیار دانشگاه تهران و عضو گروه پژوهشی پژوهشگاه مهدویت	۸
حمیدرضا مظاهری سیف	رئیس مؤسسه علمی - فرهنگی بهداشت معنوی	۹
محمد مهدی لطفی	مدرس حوزه و مدیر پیشین گروه ادیان مرکز تخصصی مهدویت حوزه علمیه قم	۱۰
سیدمحمد میرتبار	مدرس دانشگاه و پژوهشگر حوزه مهدویت	۱۱

۵,۳. شاخص‌های مدعیان دروغین

دیدگاه نخبگان در مورد پرسش نخست پیرامون شاخص‌های مدعیان در

حوزه مهدویت، به شرح ذیل است:

ردیف	مقوله‌های عام	مقوله‌های محوری	کد مصاحبه‌ها
۱	دعوت به خود	دعوت به خود	۸-۷-۲-۶- ۷-۱۱
۲	دوری از استدلال و برهان	دوری از استدلال	۸-۳-۱۱-۷-۵
۳	ادعای انتساب	دعوت به خود	۴-۶-۱۰-۷
۴	استفاده از جعل، تقطیع و تحریف در روایت‌ها	عوام فریبی	۶-۳-۱۰-۷
۵	عقل‌گریزی یا عقل‌ستیزی	دوری از استدلال	۷-۵-۱۱
۶	مخالفت با عالمان مذهبی	مخالفت با وضع موجود	۵-۱۱-۷
۷	مخالفت با وضع موجود	مخالفت با وضع موجود	۶-۹-۱۰
۸	عوام فریبی و بهره‌کشی از احساس پاک مذهبی	عوام فریبی	۱۰-۱
۹	تضاد و تناقض‌گویی	تناقض‌گویی	۷-۸
۱۰	دگرگونی اولویت‌ها	عوام فریبی	۸
۱۱	ادعای به‌روز بودن	عوام فریبی	۸
۱۲	بهره‌کشی از گرایش عدالت‌خواهی جامعه	عوام فریبی	۱
۱۳	ارائه چشم‌اندازی متفاوت	عوام فریبی	۹
۱۴	طرح ادعای بودن دلیل	دوری از استدلال	۷

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده، ۱۴ مقوله عام به دست آمد. این مقوله‌ها بر اساس میزان تکرار در مصاحبه‌ها، در جدول بالا نشان داده شده، اما با کمی تأمل می‌توان این مقوله‌های چهارده‌گانه را در چند مقوله محوری، در کنار یکدیگر قرار داد و به مهم‌ترین شاخص‌های مدعیان دروغین مهدویت دست یافت. بر همین اساس، به ۵ مقوله محوری «دعوت به خود، دوری از استدلال، عوام فریبی، مخالفت با وضع موجود و تناقض‌گویی» دست یافته شد. در واقع، مدعیان دروغین با انتساب خود به امام زمان ۴، مردم

را به خود دعوت می‌کنند و با دوری از استدلال و نیز عوام‌فریبی، زمینه را برای ایجاد هاله‌ای از تقدس و فرار از پاسخ‌گویی، برای خود ایجاد می‌کنند. در این راه، مدعیان برای خنثی کردن مخالفت عالمان با خود، به صورت پیش‌دستانه به مخالفت با وضع موجود جامعه می‌پردازند و با مقصر جلوه دادن عالمان و روحانیان در وضع موجود، با آن‌ها نیز مخالفت می‌کنند و با تقطیع و تحریف روایت‌ها، این مخالفت را نظریه‌پردازانه می‌کنند.^۱

۵٫۴. بسترها و زمینه‌های گرایش مردم به مدعیان دروغین

دیدگاه نخبگان در مورد پرسش دوم، با موضوع بسترها و زمینه‌های گرایش مردم به مدعیان دروغین، به شرح ذیل است:

ردیف	مقوله‌های عام	مقوله‌های محوری	کد مصاحبه‌ها
	بسترهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی	شرایط جامعه	۳-۲-۸-۵ ۹-۱۰-
	جهل	جهل	-۶-۴-۵ ۷-۱۱
	شیوه بیان مطلب‌های مربوط به مهدویت در جامعه	خرافات و روایت ضعیف	۷-۱-۱۰-۶
	پایین بودن معرفت مردم در مورد مبانی اصیل دینی	جهل	۱۰-۳-۲
	محرومیت اقتصادی، بیماری و مشکل‌های روحی و روانی	شرایط جامعه	۱۱-۶-۴
	ناتوانی در تشخیص سره از ناسره	جهل	۱-۲
	ناتوانی در اندیشه انتقادی در جامعه	جهل	۱-۲
	وجود باورهای خرافی و انحرافی در جامعه	خرافات و روایت ضعیف	۶-۲
	خلأ معنوی	خلأ معنوی	۷-۱۱
	مراجعه نکردن به متخصص	دگرگونی گفتمان مذهبی	۹-۶

۱. هرچند این یافته با برخی از نتیجه‌های پژوهش‌های پیشین هم‌پوشانی دارد، اما هم یافته‌های جدیدی در بسترها و زمینه‌ها و نیز علت‌ها و عامل‌ها به دست آمد، و هم اینکه راهکارهای ارائه شده غالباً جدید است.

۳ - ۶	دگرگونی گفتمان مذهبی	خروج الهیات از حوزه علمیه	
۲	جهل	بن بست در اعتقاد	
۶	خرافات و روایت ضعیف	مراجعه به مصدرها و منبع‌های ضعیف در باب مهدویت	
۲	جهل	فضای فکری بسته برخی از مردم	
۸	خرافات و روایت ضعیف	وجود خرافات و روایت‌های جعلی یا ضعیف	

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده، ۱۵ مقوله عام از پاسخ به این پرسش به دست آمد. این مقوله‌ها بر اساس میزان تکرار در مصاحبه‌ها، در جدول بالا نشان داده شده، اما با کمی تأمل می‌توان این مقوله‌های پانزده‌گانه را در چند مقوله محوری، در کنار یکدیگر قرار داد و به مهم‌ترین بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری مدعیان دروغین مهدویت دست یافت. بر همین اساس، به ۵ مقوله محوری «شرایط جامعه (اعم از اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی)، جهل، تغییر گفتمان مذهبی در جامعه، خلأ معنوی و خرافات و روایت‌های ضعیف» دست یافته شد. در واقع، مدعیان دروغین با بهره‌کشی از وضعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی مردم و نیز جهل و خلأ معنوی - که در عصر حاضر عمیق‌تر شده - و با تمسک به خرافات و روایت‌های ضعیف - که در برخی از موردها، از بلندگوهای رسمی جمهوری اسلامی گفته می‌شود - مردم را فریفته، ادعای خویش را بیان می‌کنند. متأسفانه بر اثر دگرگونی گفتمان، دوری مردم از روحانیت و عالمان دینی و مراجعه نکردن مردم به ایشان برای به دست آوردن معارف اصیل دینی، ادعاهای مدعیان دروغین در جامعه پخش شده که به دلیل نبود پاسخ‌گویی به موقع، مردم بیشتر جذب این افراد می‌شوند. افزایش فریب‌خوردگان و جذب افراد بیشتر به مدعیان دروغین، خود عامل دیگری برای اثبات حقانیت ایشان در میان مردم می‌شود و این زنجیره ادامه پیدا می‌کند تا جایی که چاره‌ای جز برخورد امنیتی با این مدعیان و برخی از طرف‌داران تندروی ایشان باقی نمی‌ماند.

۵.۵. وظیفه‌های نهادهای آموزشی - تبلیغی

نخبگان در پاسخ به پرسش سوم، در مورد وظیفه‌های نهادهای آموزشی و تبلیغی برای زدودن ناتوانی فکری و علمی مردم، راهکارهای ذیل را ارائه کردند:

ردیف	مقوله‌های عام	مقوله‌های محوری	کد مصاحبه‌ها
	استفاده از شیوه‌های نوین تبلیغ	تغییر روش تبلیغ	۷ - ۱۰ - ۸
	دوری از ادبیات عاطفی و احساسی و استفاده از رویکرد عقلانیت	آگاهی بخشی	۷ - ۱ - ۳
	شناخت تخصصی موضوع مهدویت	شناخت تخصصی موضوع	۵ - ۸
	اطلاع‌رسانی در مورد مدعیان دروغین	آگاهی بخشی	۹ - ۲
	برگزاری نشست‌های آزاداندیشی	تغییر روش تبلیغ	۲
	افزایش اطلاعات در مورد فرقه‌ها	شناخت تخصصی موضوع	۵
	هماهنگی نهادهای فرهنگی و تبلیغی	هم‌افزایی نهادهای فرهنگی	۴
	تقسیم کار میان نهادهای فرهنگی و تبلیغی	هم‌افزایی نهادهای فرهنگی	۶
	برگزاری دوره‌های تخصصی برای طلاب	آگاهی بخشی	۶
	شناخت شبهه‌ها و پاسخ‌گویی به آن‌ها	آگاهی بخشی	۶
	شناخت خلأهای موجود در بحث‌های مهدویت	شناخت تخصصی موضوع	۸
	آگاهی بخشی و بصیرت‌افزایی	آگاهی بخشی	۱۰
	مبارزه با خرافات و بدعت‌ها	مبارزه با خرافات	۱۰
	بازتعریف معارف دین با توجه به متغیرهای اجتماعی جدید	تغییر روش تبلیغ	۱
	پیراسته ساختن آموزه‌های مهدویت از دروغ و خرافه‌پرستی	مبارزه با خرافات	۱۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده، ۱۵ مقوله

چرایی گرایش مردم به مدعیان دروغین (مهدویت) و راهکارهای رویارویی با آن ■ ۱۱۵

عام از پاسخ به این پرسش به دست آمد. این مقوله‌ها، بر اساس میزان تکرار در مصاحبه‌ها، در جدول بالا نشان داده شده، اما با نگاهی به این مقوله‌های پانزده‌گانه، می‌توان چند مقوله محوری را کنار یکدیگر قرار داد و به مهم‌ترین کارهایی که نهادهای فرهنگی و دینی باید برای رویارویی با مدعیان دروغین انجام دهد، دست یافت. بر همین اساس، به ۵ مقوله محوری، مشتمل بر: «تغییر روش تبلیغ، آگاهی‌بخشی، شناخت تخصصی موضوع، هم‌افزایی نهادهای فرهنگی و مبارزه با خرافات» دست یافته شد. در واقع، نهادهای فرهنگی و تبلیغی باید با تقسیم کار میان خود به هم‌افزایی برسند، منبع‌های خود را در موازی‌کاری و دوباره‌کاری از دست ندهند و با شناخت دقیق و تخصصی موضوع مهدویت و تغییر روش تبلیغ، به کار آگاهی‌بخشی به گروه‌های گوناگون مردم پردازد.

۵٫۶. راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین

استادان در پاسخ به پرسش نهایی در مورد راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین، راهکارهای بسیاری را ارائه کردند که مهم‌ترین راهکارهای ارائه شده از سوی ایشان، به ترتیب میزان تکرار در مصاحبه‌های گوناگون، در جدول ذیل نشان داده شده است:

کد مصاحبه‌ها	راهکارها	ردیف
۴-۵-۱ ۶-	پیشینه‌شناسی و شناخت تعارض‌ها و تناقض‌های ساختاری، رفتاری و گفتاری مدعیان دروغین و افشای آن	
۶-۷-۹ ۳-	ترویج گستره شرایط شخص منتظر ظهور، نه نشانگان ظهور و تطبیق آن بر حادثه‌های معاصر	
۷-۴-۱ ۹-	لزوم مخاطب‌شناسی و ذائقه‌شناسی از سوی مبلغان دینی و فرهنگی	

۲-۸-۷ ۳-	پرهیز و رویارویی با غلوگویی در مورد برخی از مسئولان کشور	
۷-۴-۱ ۹-	استفاده از همه امکانات رسانه‌ای و تبلیغی برای آگاه‌سازی مردم در مورد مدعیان دروغین	
۳-۴-۸	رصد پیوسته در مورد فرقه‌های دروغین از لحاظ کیفی، کمی و فکری	
۷-۱-۶	تقویت جریان عقل‌گرایی و فلسفه انتقادی در جامعه و نهادینه کردن آن از دوران کودکی	
۲-۱۰-۹	توجه داشتن به همه لایه‌های سطحی و عمیق اندیشه‌های مدعیان دروغین در بررسی‌ها و برخوردها	
۳-۶-۵	حمایت از نخبگان و نهادهای مردمی و خودجوش حرفه‌ای رویارو با مدعیان	
۸-۷-۶	رویاری جدی با خرافه‌گرایی در جامعه از سوی نهادهای دینی، فرهنگی و امنیتی	
۸-۱-۵	بازگو کردن برخی از مسئله‌ها و حقیقت‌های مربوط به مدعیان برای مردم از سوی رسانه ملی	
۶-۹-۷	تأسیس مرکزهای تخصصی در حوزه علمیه و دانشگاه برای انجام کار تخصصی روی فرقه‌های انحرافی	
۵-۱-۱۱	تغییر و متناسب‌سازی نظام آموزشی حوزه علمیه در راستای پاسخ‌گویی به نیاز روز جامعه	
۶-۳-۷	ترویج و نهادینه‌سازی ادبیات عقل‌گرایی در حوزه علمیه به جای ادبیات عاطفی و احساسی	
۶-۷	نهادینه‌سازی رجوع مردم به متخصص (مراجع، عالمان و نخبگان دینی) در علوم دینی	
۹-۴	واقع‌نمایی مسئله‌های مهدویت و پرهیز از افزایش نگاه ماورایی به مهدویت	
۴-۱	لزوم تعریف درست از معنویت در میان دانش‌آموزان، دانشجویان و طلاب	
۷-۳	ترویج نگاه عقل‌گرایی به مبانی دینی برای غلبه بر نگاه احساسی	
۹-۳	جداسازی در برخورد میان فریب‌خوردگان و مبلغان و رهبران مدعیان دروغین	
۲-۱	توجه حوزه علمیه به دیگر علوم اسلامی، مانند فلسفه، کلام، عرفان و اخلاق	

۱	استفاده از روش‌های ایجابی (تولید محتوا) در برخورد با مدعیان و کاهش استفاده از روش‌های سلبی	
۱۱	فرستادن کارشناسان حوزه مهدویت به مدرسه‌ها برای تبیین و پاسخ‌گویی به شبهه‌ها	
۱	توجه مسئولان فرهنگی برای تأمین نیاز مخاطب با تولید محتوای مناسب (پژوهشی - اجرایی)	

۵٫۷. راهکارها

بر اساس راهکارهای به‌دست‌آمده از پژوهش‌های پیشین و همچنین مصاحبه‌های نخبگانی، می‌توان راهکارهای ذیل را برای رویارویی با مدعیان دروغین ارائه کرد:

۱. ترویج اندیشه انتقادی و روحیه مستندخواهی در کشور:

نبود تفکر انتقادی در کشور به دلیل اینکه نظام آموزش و پرورش در کشور، بر اساس حافظه‌محوری شکل گرفته، سبب شده تا مردم جامعه به گفتمان عقلانی علاقه‌ای نشان ندهند که همین امر سبب سوق یافتن افراد به سوی گفتمان‌های احساسی می‌شود؛ از سوی دیگر، نبود روحیه پرسشگری نیز از دیگر عامل‌هایی است که باعث شده تا مردم، هر سخن و خبری را که از منبع‌های گوناگون به دست می‌آورند، بدون دلیل بپذیرند.

۲. آموزش سواد رسانه‌ای:

سواد رسانه‌ای که مهارتی به‌دست‌آوردنی و فرایندی اجتماعی و پویا دانسته می‌شود، مشتمل بر بُعدهای گوناگون شناختی، احساسی، زیباشناختی و اخلاقی است و از آن با عنوان مانعی بزرگ در برابر هجوم رسانه‌ها، به‌ویژه فضای مجازی و ترویج سبک زندگی غربی، نام برده می‌شود. در حقیقت، هدفی که سواد رسانه‌ای به دنبال آن است، دادن آزادی بیشتر برای دسترسی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و ایجاد رسانه است که به نوعی سره را از ناسره برای هر فردی در جامعه، در برابر آسیب‌های موجود آشکار می‌سازد.

۳. تشکیل اتاق فکر با موضوع عرفان‌های نوظهور و مدعیان دروغین

اتاق فکر رویارویی با مدعیان دروغین باید به گونه‌ای باشد که همه جنبه‌های اجتماعی، روانی، دین و مذهبی، سیاسی، امنیتی، بین‌المللی، حقوقی و... را مورد بررسی قرار دهد و چگونگی رویارویی با مدعیان دروغین را بر اساس شرایط موجود کشوری و منطقه‌ای تعیین کند.

۴. ادغام نهادهای موازی در گستره رویارویی با مدعیان دروغین (اعم از پژوهشی، آموزشی و امنیتی)

اتاق فکر مدعیان دروغین باید با بررسی فعالیت‌های انجام شده از سوی مؤسسه‌های پژوهشی و آموزشی و نهادها و سازمان‌های گوناگون درگیر به این مسئله، نهادهایی را که در حال موازی‌کاری هستند یا مأموریت ذاتی خویش را انجام نمی‌دهند، شناسایی کرده، با ادغام آن‌ها، انسجام بیشتری را در فعالیت آن‌ها ایجاد کند، یا نهادها و سازمان‌ها را مجبور کند تا به انجام وظیفه‌های ذاتی خویش پردازند.

۵. تأسیس درمانگاه فرقه‌درمانی

نباید تجربه‌های غربی‌ها را در این زمینه به طور کلی نفی کرد؛ برای نمونه، راه‌اندازی درمانگاه فرقه‌درمانی، البته به سبک بومی و نه تقلیدی از غرب، و طراحی بخش‌های گوناگون در این درمانگاه برای درمان افراد دارای اختلال روانی، بر کاهش آسیب‌های روحی و روانی فریب‌خوردگان بسیار مؤثر است.

نتیجه‌گیری

ظهور مدعیان دروغین در همه دین‌ها و مذاهب‌ها کم‌وبیش وجود دارد و این مدعیان با طرح ادعاهای واهی، افزون بر منحرف ساختن برخی از دین‌داران و حق‌جویان، می‌توانند سبب بروز پیامدهای گوناگونی در جامعه دینی شوند که دامنه برخی از این پیامدها می‌تواند برای سالیان پیوسته، جامعه‌های گوناگون

را به هرج و مرج و آشوب دچار کند. با پیشرفت فناوری و صنعت، و نیاز بیشتر بشر به معنویت‌گرایی و کشف حقیقت‌های هستی‌شناسی، مدعیان دروغین با ادعاهای زیبا و فریبنده، در صدد جذب افراد به خود هستند و در این میان، مدعیان دروغین مهدویت در جامعه ایرانی از همه فعال‌تر هستند. این مسئله، اهمیت شناخت و تحلیل ریشه‌ها و بسترهای پیدایش و گسترش این مدعیان را در برهه کنونی دوچندان می‌کند.

بر اساس پژوهش‌های صورت‌گرفته و همچنین نظرسنجی از استادان و متخصصان حوزوی و دانشگاهی، مهم‌ترین بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری مدعیان دروغین مهدویت، عبارت است از: شرایط جامعه (اعم از اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی)، جهل، دگرگونی‌گفتمان مذهبی، خلأ معنوی و خرافات و روایت‌های ضعیف.

برطبق دیدگاه نخبگان، نهادهای آموزشی و تبلیغی برای رویارویی با مدعیان دروغین باید ۵ وظیفه را به صورت درست انجام دهد که عبارت است از: تغییر روش تبلیغ، آگاهی‌بخشی، شناخت تخصصی موضوع، هم‌افزایی نهادهای فرهنگی و مبارزه با خرافات.

گفتنی است، از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، راهکارهای رویارویی با مدعیان دروغین عبارت است از:

- پیشینه‌شناسی و شناخت تعارض‌ها و تناقض‌های ساختاری، رفتاری و گفتاری مدعیان دروغین و افشای آن؛

- ترویج گستره شرایط شخص منتظر ظهور، نه نشانگان ظهور و تطبیق آن بر حادثه‌های معاصر؛

- لزوم ذائقه‌شناسی مخاطبان از سوی مبلغان دینی و فرهنگی؛

- پرهیز از غلوگویی و رویارویی با آن در مورد برخی از مسئولان کشور؛

- استفاده از همه امکانات رسانه‌ای و تبلیغی برای آگاه‌سازی مردم در مورد مدعیان دروغین.
- همچنین بر اساس پژوهش‌های پیشین و مصاحبه‌های نخبگانی، راهکارهای بنیادین ذیل پیشنهاد شد:
- ترویج اندیشه انتقادی و روحیه مستندخواهی در کشور؛
- آموزش سواد رسانه‌ای؛
- تشکیل اتاق فکر با موضوع عرفان‌های نوظهور و مدعیان دروغین؛
- ادغام نهادهای موازی در گستره رویارویی با مدعیان دروغین (اعم از پژوهشی، آموزشی و امنیتی)؛
- تأسیس درمانگاه فرقه‌درمانی.

کتابنامه

۱. انبیایی، محسن (۱۳۹۳)، «روش برخورد امامان معصوم: با مدعیان دروغین در جامعه شیعه»، فصلنامه تاریخ اسلام، سال پانزدهم، ش ۲ (۵۸).
۲. جعفرزاده، کبری (۱۳۹۵)، بررسی پدیده روبه رشد انتظار و ظهور منجی (مهدویت) در عصر ایلخانان، پایان نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشگاه تبریز.
۳. جعفری، محمدصابر (۱۳۸۴)، «اندیشه مهدویت و آسیب ها»، انتظار موعود، ش ۱۵.
۴. رحیم زاده میبدی، حسن و فلاح علی آباد، محمدعلی (۱۳۹۶)، «بازترسیم معیارهای نقد شیوه تأویل گرای مدعیان مهدویت»، انتظار موعود، ش ۵۷.
۵. شهبازیان، محمد و حسناتی نجف آبادی، عبدالرضا (۱۳۹۶)، «بررسی و تحلیل استنادات روایی جریانات انحرافی بر مذمت فقها»، انتظار موعود، ش ۵۶.
۶. صفری فروشانی، نعمت الله و عرفان، امیرمحسن (۱۳۹۳)، «گونه شناسی مدعیان دروغین مهدویت»، فصلنامه مشرق موعود، سال هشتم، ش ۳۰.
۷. صفری فروشانی، نعمت الله و کامیاب، مسلم (۱۳۹۵)، «ترفندهای روان شناختی مدعیان دروغین مهدویت در ایران معاصر»، انتظار موعود، ش ۵.
۸. صفری، قاسم و قرائتی، حامد (۱۳۹۴)، «خاستگاه شناسی متمهدیان در ادعای مهدویت: بررسی موردی محمد نوربخش»، پژوهش نامه امامیه، سال اول، ش ۱.
۹. عرفان، امیرمحسن (۱۳۸۸)، «بازخوانی عوامل پیدایش مدعیان دروغین مهدویت و گرایش مردم به آنان»، فصلنامه انتظار موعود، ش ۳۰.
۱۰. — (۱۳۹۲)، قبیله تزویر، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود.
۱۱. علیزاده جورکویه، زینب (۱۳۹۴)، تأثیر گفتمان مهدویت در تحولات سیاسی مغرب اسلامی تا پایان دولت موحدین، رساله دکترا، تهران: دانشگاه الزهراء ۳.
۱۲. عمید، حسن (۱۳۸۹)، فرهنگ عمید، تهران: نمونه.
۱۳. کافی، محمد مهدی (۱۴۲۹)، قبیله حيله، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۴. محمدی، زهره (۱۳۹۳)، زمینه یابی پایگاه انگیزشی مدعیان رهبری شیعه در دوران غیبت صغری، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه الزهراء ۳.
۱۵. معین، محمد (۱۳۸۶)، فرهنگ معین، تهران: پارس نوین.
۱۶. نقی پور، طیبه و سلیمیان، خدامراد (۱۳۹۲)، «بازخوانی عوامل پیدایش و انحطاط انشعابات انحرافی شیعه در غیبت صغرا»، انتظار موعود، ش ۴۲.

